

הכאת נשים בצרפת ובאשכנז בימי הביניים - התופעה והשתקפותה בספרות השו"ת של התקופה'

יעל יצחק

הקדמה

הנושא 'הכאת נשים בצרפת ובגרמניה בימי הביניים - התופעה והשתקפותה בספרות השו"ת של אותה תקופה', זכה למחקר² לענייננו נודעת חשיבות למספר חיבורים. מאמרה של גרץ³ מתמקד באחת התגובות של הנשים, והיא דחייה והתנגדות. היא ממקדת את דיונה בדעותיהם של רבי פרץ בן אליהו מקורביל, רבנו שמחה, והמהר"ם מרוטנבורג⁴. בשן⁵ המציג פסיקות של גאונים, ראשונים (בעיקר ספרד מעט אשכנז) ואחרונים (החל מהמאה ה-19) מצפון אפריקה מסיק כי חכמי אירופה התייחסו בחומרה רבה לאלימות של בעל כלפי אשתו, בעוד שרוב חכמי ארצות האסלם 'ראו במכות הבעל תגובה כמעט טבעית להתנהגותה השלילית של האישה'. לדבריו, הרמ"א וההולכים בעקבותיו, תופסים עמדת ביניים: מחד גיסא עונשים בעל אלים, ומאידך גיסא מתירים לבעל להכות

- 1 יסודו של המאמר בעבודה שהוגשה לד"ר ירמיהו מלחי בקורס סמינריוני לקראת תואר מוסמך 'עיונים בשו"ת חכמי צרפת וגרמניה במאות ה-11 וה-12'.
- 2 להלן אשתמש בספרות המחקרית המתאימה. עיינתי בחלק מהספרות שהובאה בסקירתה של וולף, ובחרתי לציין בהערות ולא ברשימת הביבליוגרפיה שמובאת בסוף העבודה. (וולף, הפעלת כח, עמ' 13-15). אזכור נושא הכאת נשים ניתן למצוא באנציקלופדיה התלמודית ערך 'חובל' שם מובאות מספר דעות ביחס לעצם איסור ההכאה ופירוט רחב יותר של דעות פוסקים, ביחס לחיוב בתשלומים של בעל המכה את אשתו (שם, עמ' 13, הערה 72). אזכור נוסף לסיגויה מופיע במאמרו של גדעון בנימין 'מורדת ממלאכה' שם נידונת דעתו של הרמב"ם כי יש לכפות אישה בשוט על מנת לחייבה לעשות מלאכותיה. (שעלי דעת ד תשמ"ו, עמ' 151). ראוי לציין כי החומר בנושא אינו רב. עד כה נכתב ספר אחד בלבד על נושא הכאת נשים. ספרה של נעמי גרץ: Graetz, N., *Silence is Deadly: Judaism Confronts Wifebeating*, Northvale, New Jersey, 1998. ספר זה עוסק בשלושה עניינים מרכזיים: הראשון הנו הכאה מטפורית והיחס שבין מטפורה להלכה. (שם, עמ' 15-61). השני הנו סיווג של התייחסויות הלכתיות להכאת נשים, לארבעה אפיוני תגובה שונים: תמיכה - קבלה, התנגדות - דחייה, הכחשה והתנצלות. (שם, עמ' 63-170). העניין השלישי והאחרון שבו עוסק ספר זה הנו דיון בפתרונות הלכתיים פמיניסטים להכאת נשים. הספר תורם לטוויית המחקר הן בהצעת מפתח לסיווג התייחסויות הלכתיות בנושא והן בהבאת מגוון רחב של מקורות הלכתיים הדנים בסוגיה זו.
- 3 Graetz, N., *Some halachic aspects of wife-beating in the Jewish tradition: The case of rejection*, *Proceedings of the Eleventh Congress of Jewish Studies*, (1994), pp. 143.
- 4 שם, עמ' 144-150. בסיום מאמרה דנה גרץ בשיטותיהם של שני רבנים בני המאה ה-20 (הרצוג וולדנברג) שבהם היא רואה דוגמה לגישה ליברלית מודרנית. היא אינה שואפת לחקר אקדמי טהור, מטרתה היא שיפור מעמד האישה בבתי דין רבניים בכלל ובפסיקות הנוגעות להכאת נשים בפרט.

את אשתו, כשזו מקללתו. ככל הנראה, בשן מתבסס על תזה סוציו-היסטורית המניחה השפעה של הסביבה הנוכרית על פסיקתם של חכמי ישראל.⁵

גישתו הסוציו-היסטורית של גרוסמן עומדת על חשיבות המציאות החברתית על הפסיקות השונות. הוא מעלה שלושה גורמים: המורשת התלמודית, השפעת הסביבה הנוכרית שבה חיו היהודים ומעמדן הכלכלי של המשפחה והקהילה אשר השפיעו על מעמד האישה באותם מקומות וזמנים. גרוסמן בוחן את השפעתם על הפסיקות בנוגע להכאת נשים.⁶ הוא מסביר מדוע היה קשה להילחם בנגע הכאת הנשים על ידי בעליהן, ועומד על שאלה משפטית יסודית: האם קיומן של פסיקות נוקבות נגד הכאת נשים בידי בעליהן מעיד על אי-שכיחות התופעה באותו מקום? הוא נוטה להשיב בלאו. לדבריו, לעיתים תקיפותם של חכמים במרכז מסוים כנגד הכאת נשים, מעידה דווקא על קיום התופעה שם ועל הקושי במלחמה נגדה.

וולף בעבודתה המקיפה (וולף, הפעלת כוח) מעמתת שתי השערות בדבר תיחום גבולות לגיטימיות של הפעלת כוח מצד הבעל כלפי אשתו במשפט העברי. בדיקה מקדמית העלתה הבחנה בין שתי קבוצות פוסקים. הראשונה שעליה נמנים פוסקי צפון צרפת, פרובנס וגרמניה מהמאות ה-11-13 (וממשיכיהם), אוסרת לחלוטין כל הכאה של אישה בידי בעלה. השנייה שעמה נמנים רוב הפוסקים האחרים (לרבות פוסקי צרפת ואשכנז מתקופות אחרות), מתירה הכאות חינוכיות של אישה בידי בעלה. מעבר לכך, לדעת כל הפוסקים, שאר ההכאות אסורות וגורות ענישה של בעל מכה.

מאמרי יתמקד בתקופה של ימי הביניים במאות ה-11 עד ה-13 בצרפת ובגרמניה. אפתח בסקירה הלכתית החל מן הספרות התלמודית עבור לספרות הבתר תלמודית בדגש של התייחסות הגאונים עבור לגורמים להכאת נשים בחברה היהודית בימי הביניים ולהתמודדות חכמי צרפת וגרמניה עם התופעה. בהרתי לדון במה שנראה ניסוחים קיצוניים: תקנת רבנו פרץ מקורביל (צרפת), שהיא חריגה בחריפותה, ותגובה קיצונית של המהר"ם מרוטנבורג (גרמניה) בשו"ת. השוואה בין שתי התגובות הובילה אותי לטעון כי ככל הנראה שתי התגובות לא נתקבלו בגין קיצוניותן.

אלימות בעל כלפי אשתו בראי מקורות חז"ל ותשובות הגאונים

במקרא אין התייחסות מיוחדת לדינו של בעל הנוהג באלימות כלפי אשתו. המשנה (בבא קמא ח, א) המלמדת מה דינו של החובל: "החובל בחברו חייב עליו משום חמשה דברים בנזק בצער ברפוי בשבת ובבשת..." אינה מתייחסת ספציפית לבעל החובל באשתו, אלא לכל אדם שנוהג באלימות כלפי חברו, ומחייבת את החובל בחמישה תשלומים: נזק, צער, רפוי, שבת ובושת.

5 בשן א', יחסם של חכמים לאלימות הבעל כלפי אשתו, גליון תשנ"ד, עמ' 22-26.
6 גרוסמן, אלימות כלפי נשים, עמ' 183. בספרו 'חסידות ומורדות' מקדיש גרוסמן פרק לנושא אלימות כלפי נשים (פרק עשירי, עמ' 373 - 397), מסכם את דבריו שנאמרו בשלושת המאמרים שהקדיש לחקר הנושא (שם, עמ' 373, הערה 1), ומוסיף מקורות שנתגלו לו בינתיים מדפוסים ומכתבי יד.

התוספתא היא המקור התנאי היחיד העוסק בדיון בעל החובל באשתו:

החובל באשתו בין שחבל בה הוא בין שחבלו בה אחרים מוציאין מידו וילקח בהן קרקעות והוא אוכל פירות. ר' יהודה בן בתירה אומ': בושת שבסתר לה שני חלקים ולו אחד; בושת שבגלוי לו שני חלקים ולה אחד. שלו נותנין לו מיד ושלה ילקח בהן קרקע והוא אוכל פירות.⁷ (בבא קמא ט, יד, עמ' 45)

מה טיבה של ה"חבלה"? האם זוהי פגיעה גופנית של ממש או שהיא כוללת גם הכאה גרידא,⁸ כפי שהתלמוד וחכמי ימי הביניים מגדירים חבלה? תוספתא זו אינה מציינת את המניע לחבלה, אבל מביאה את עונשו של החובל ומדגישה שדיון בעל החובל באשתו אינו שונה מדינו של אדם אחר החובל בה. בעל החובל באשתו מחויב מצד בית הדין בקנס כספי של ממש שיאפשר רכישת חלקת אדמה ההופכת לרכושה הפרטי של האישה, אך יחד עם זאת מותר לבעל ליהנות מרווח שמתקבל מאותה חלקת אדמה ('והוא אוכל פירות'). תוספתא זו דנה בדיני נזיקין במצב מיוחד שבו הבעל, שיש לו זכויות בקנינו אשתו, חייב לפצות בתשלומים, ולכן אין חשיבות לשאלת מניעי החובל. לסיכום, חבלה של אישה בידי בעלה הינו מעשה הגורר בעקבותיו סנקציות ממוניות על החובל. פסק זה מלמד שהכאת אישה בידי בעלה נתפסת על ידי חז"ל כמעשה שלילי ביותר.

בתלמוד אין דיון מפורש בנושא בעל החובל באשתו, אך ישנו מקור תלמודי שממנו למדו חכמי ישראל בימי הביניים כי בעל שנוהג באלימות כלפי אשתו חייב לפצותה. "המזיק את אשתו בתשמיש המטה, מהו?" (בבא קמא לב, ע"א) לפי מקור זה, בעל שגרם נזק לאשתו בעת קיום יחסי מין מובאת דעה שיש לחייבו. ממקור זה הסיקו גם חכמי ימי הביניים לגבי דינו של בעל אלים. אם בעל פגע באשתו שלא בכוונה בשלום, וכך סיכם זאת הרמב"ם: "המזיק אשתו בתשמיש המטה חייב בנזקיה". (הלכות חובל ומזיק ד, יז)

הרמב"ם, מסכם את דינו של בעל החובל באשתו לפי המשנה והתוספתא:

במה דברים אמורים בשחבלו בה אחרים, אבל הבעל שחבל באשתו חייב לשלם לה מיד כל הנזק והצער וכל הבושת והכל שלה, ואין לבעל בהם פירות. ואם רצתה ליתן הדמים לאחר נותנת, וכזה הורו הגאונים, והבעל מרפא אותה כדרך שמרפא כל חליה. (הלכות חובל ומזיק ד, טז)

כיצד התייחסו הגאונים לשאלת האלימות כלפי הנשים? מאחר שעמדתם בנושא אינה אחידה, בהרתי להציג מגוון תשובות המייצגות את העמדות השונות.

7 התייחסות לשינויים בכתבי יד (בעקבות דברי ר"ש ליברמן בתוספתא כפשוטה, שם) המשנים את משמעות הדברים מובאת בעבודת וולף, הפעלת כח מצד הבעל כלפי אשתו, עמ' 22-26. היא דנה שם בהרחבה בדעות תנא קמא ור' יהודה בן בתירה ומשווה למשנה המקבילה לה.

8 גרוסמן, אלימות כלפי נשים, עמ' 192.

להלן תשובה אנונימית⁹ המתירה לבעל להכות את אשתו 'חינוכית', והיא חריגה בעמדתה.

והנשים חייבות לכבד את בעליהן... ומאכילות בעליהן אפילו מידיהן לפיהן... וכשנכנס בעלה מן החוץ חייבת האישה לעמוד על רגליה ואין לה רשות לישב עד שישב בעלה ואין לה רשות להרים קולה עליו ואפילו מכה אותה תשתוק כדרך שהנשים צנועות עושות...¹⁰

התשובה מפרטת את חובותיה של האישה כלפי בעלה (כיבוד ויראה) ומחייבת אותה לקבל בשתיקה ובהכנעה את העובדה שבעלה מכה אותה. אין התייחסות למניע לאלימות. התשובה - לא רק שאינה מגנה את מעשי ההכאה, אלא מתירה לבעל להכות את אשתו. תשובה זו חריגה והיא מושפעת מן המציאות ששררה בחברה המוסלמית, מציאות הקושרת התנהגות כנועה של אישה לצניעות. תשובה אחרת, המייצגת גישה שהייתה מקובלת בקרב חלק מגאוני בבל מצויה בדברי הר"ן:¹¹

באומרת איני עושה היה כופה אותה בשוטים או שאינו זנה או בית דין מוכרין לו מכתובתה בטובת הנאה כדי שישכור עליה עבד או שפחה לשמשו או שהיו משמתין אותה; וכך אמר הגאון ז"ל.

מדובר בהכאה בשוט ('כפייה בשוטים'), בעטיו של אי רצון מצד האישה לבצע את חובותיה. וצוין כי במשנה (כתובות ה, ה) יש פירוט מפורש של המלאכות שהאישה חייבת בהן, אך לא נאמר שאי עשייה של אחת המלאכות מצד האישה מרשה לבעל להכותה. ברור כי תשובתו של הר"ן פוגעת קשות באישה ומאפשרת לבעל האלים לתרץ את מעשיו. גישה זו הייתה מקובלת על גאונים שונים בבבל והגאון שמצוטט על ידי הר"ן מייצג מסורת מקומית,¹² האומרת כי הבעל זכאי להכות את אשתו, כדי שהיא תעשה את מלאכות הבית או כדי לחנכה.

תשובה שונה נתן הרב פלטיו גאון¹³ והיא יכולה להתפרש כאוסרת באיסור מוחלט כל הכאה של האישה בידי בעלה. דבריו המצוטטים על ידי המהר"ם¹⁴ דנים במצבי קטטה בין בני זוג:

9 יש המייחסים תשובה זו לרב יהודאי גאון שפעל באמצע המאה השמינית ונחשב לאחד מגדולי גאוני בבל, מקורות אנונימיים שונים מתקופת הגאונים יוחסו אליו בשל פרסומו הגדול. אך גרוסמן סובר שמקור אנונימי זה שייך לספרות בלתי גורמטיבית שפרחה בארצות האסלם במאות השביעית עד התשיעית, שנשתמרה בה השפעה מובהקת של מציאות החברה המוסלמית.

10 אוצר הגאונים לכתובות, עמ' 169-170.

11 הר"ן למסכת כתובות, סג ע"ב.

12 גרוסמן, חסידות ומורדות, עמ' 380.

13 חי ופעל בבבל במאה ה-9.

14 שו"ת מהר"ם בן ברוך, סימן רצא.

והיא דארגילו קטטה אם היא מרגלת, כמורדת דמאי, ואין לה כלום ואם לה כלום ואם הוא מרגיל יש לה כל כתובתה...

התשובה איננה ברורה, ראשית, מה פירוש המלה דארגילו, האם היא משמשת בהוראה של 'רגיל', 'שכיח' או בהוראה של 'לעורר דבר, להתחיל אותו', שתי הוראות שמשמשו בימי הביניים. שנית, מה סוג ההקטטה, האם זוהי קטטה מילולית או קטטה ביניהם? שלישית, מהי הענישה לבעל המרגיל קטטה? לא ברור מהתשובה שהאישה זכאית לגט. הרב פלטיו בתשובתו שם דגש על הגורם למריבה, והוא הקנטות והתגרזיות: אם האישה גורמת לקטטה, עליה לשאת בתוצאות ולהיענש; אם הבעל גורם למריבה, הוא ייענש במתן כל הכתובה לאישה וככל הנראה גם בכפיית גט. אין כאן התייחסות למניע ההכאה. "אי התייחסותו של רב פלטיו גאון לקטטה הממוקדת ב'הכאות חינוכיות' ניתנת להתפרש כשתיקה אשר משמעותה היא אי הכרתו של רב פלטיו בזכותו של בעל להכות את אשתו גם כשמדובר בהכאות חינוכיות... לפיכך, לא ניתן לומר בוודאות כי רב פלטיו גאון אוסר לחלוטין כל הכאה של אישה בידי בעלה, אך בהחלט ניתן להבינו כך" כך מסכמת וולף את תשובת הרב פלטיו.¹⁵

התופעה בימי הביניים בצרפת ובגרמניה

אין בנמצא מקורות ספרותיים רגילים וישירים המתארים את התופעה כפי שהתקיימה בימי הביניים. המקורות היחידים שניתן ללמוד מהם הם המקורות ההלכתיים כדוגמת השו"תים, התקנות וההנהגות (ספר חסידים). דומה כי האישה המוכה ניגשה בחיל וברעדה אל הרב או אל הדיין במטרה שיפתור את בעייתה, ואולי העדיפה לשתוק ולהבליג מתוך עלבון ומבוכה. חלק מן המקרים שבהם באה לרב תועדו בספרות השו"ת.

גרוסמן¹⁶ מונה ארבע סיבות עיקריות לתופעת האלימות כלפי נשים בחברה היהודית בתקופת ימי הביניים: 1. שכיחות התופעה בקרב הסביבה הנוכרית שבה חיו ופעלו היהודים; 2. האופי הפיאודלי של החברה; 3. שכיחות התופעה של נישואין בגיל צעיר; 4. מקומם המרכזי של עונשי גוף במערכת החינוך.

היהודים חיו בשכונות לנוצרים ולמוסלמים והיו ביניהם קשרים חברתיים וכלכליים קרובים ביותר, במיוחד מן המאה השביעית ועד למאה האחת עשרה. הקרבה החברתית הייתה גדולה במיוחד בארצות האסלם. התפיסה הרווחת לגבי מעמדה של האישה בתקופה זו הייתה שהאישה כפופה לבעלה ו'נתונה תחת ידו'. בנוסף לכך, האופי הפיאודלי של החברה חיזק תפיסה זו. הפיאודליזם בנוי על העיקרון של חוסר שוויון בין בני אדם, שמתבטא בקיומם של מעמדות. המעמד התחתון כפוף לזה שמעליו, וכפיפות זו מקנה זכות להכות אדם בידי הממונה עליו, כדי להעמידו במקומו ולהופכו לכנוע וציתני. באירופה הנוצרית וגם בארצות האסלם נתפסה האישה כנחותה לעומת בעלה וכנתונה

15 וולף, הפעלת כח מצד בעל כלפי אשתו, עמ' 76.

16 גרוסמן, יחסם של חכמי ישראל אל הכאת נשים, עמ' 123.

למרות. בחברות מסוימות האישה נתפסה כשטן, כמחטיאה את הגבר וכו', ולכן דומני שיש כאן עניין עמוק יותר. באירופה הנוצרית הזכרה זכותו של הבעל להכות את אשתו כדי לחנכה ולא לצלצה לקבל את מרותו. בחוקה של ערים שונות אף ניתנה לו רשות מפורשת לנהוג באלימות כלפי אשתו:

...על פי [חוקת] בומאנואר רשאי הבעל לנקוט כל אמצעי שיראה לו על מנת לתקן דרכיה של אשתו, להענישה בכל עונש שיבחר, למעט פציעתה והריגתה...¹⁷

אנשי הכנסייה והוגי הדעות הטיפו לבעלים שלא להכות את נשותיהם למעלה מהמידה המקובלת, אך בפועל הכאת נשים בידי בעליהן, כשהמניע היה לחנך את האישה שתטיב את דרכיה, באירופה הייתה נורמה חברתית מקובלת. גם באסלם היה מקובל שבעל רשאי להכות את אשתו אם אין היא נוהגת בצניעות ואיננה ממלאת את חובותיה כלפיו. כבר בקוראן¹⁸ נקבע שהבעל רשאי להכות את אשתו כאשר איננה נוהגת בצניעות ראויה:

...אך הנשים אשר תפחדו פן תמרינה והזהרתם אותן והרחקתם אותן בחדרי המשכב והכיתם אותן...¹⁹

בדברים אלה יש לא רק מתן רשות לבעל להכות את אשתו, כאשר נראה לו שאין היא נוהגת בצניעות ראויה אלא אף המלצה לעשות כן, וזאת כדי לחנך את האישה ולהחזירה למוטב.

אשר לחברה היהודית התייחסות הבעל לאשתו הושפעה מן המציאות החברתית ששררה באירופה הנוצרית ובארצות האסלם. לדוגמא חסידי אשכנז²⁰ ראו את האישה כנתונה תחת מרותו של הבעל, 'מסורה בידו' ומשרתת שלו.

את המניעים להכאה מצד הבעל ניתן לסווג לשלושה סוגים:²¹ מניע ראשון הנו הכאה שנועדה לכפות על האישה לבצע את מלאכותיה. מניע שני - הכאה שמטרתה לחנך את האישה ולהעמידה במקום כנוע וציינית. מניע אחרון, הכאה שנועדה לחנך אישה להיטיב את דרכיה ולהרחיקה מאיסורים. הכאות אלו מוגדרות כהכאות חינוכיות, וכפי שגרוסמן ציין, שבמערכת החינוך עונשי גוף תופסים מקום מרכזי, כך הוא המצב ביחסים בין בעל לאישה.

17 ציטוט רחב יותר מתוך החוקה ראה גרוסמן, אלימות כלפי נשים, עמ' 185, ראה: שם, הערה 10.

18 ציטוט רחב יותר מתוך הקוראן ראה: שם, עמ' 184.

19 ראה: שם, הערה 7.

20 ראה: ספר חסידים, ויסטינצקי, סימן תתרפו, עמ' 277: "ומה בת משרתת לאב כך האישה לבעל".

21 ראה: וולף, הפעלת כח מצד בעל כלפי אשתו, עמ' 19.

התמודדות חכמי התקופה עם התופעה כפי שמשקפת בספרות הבתר תלמודית

אחד התחומים שבהם עסקה ספרות השו"ת הוא שאלת הכאת האישה על ידי בעלה. להלן נראה כיצד התמודדו חכמי אותה תקופה בצרפת ובגרמניה עם תופעת האלימות שהתפתחה בחברה היהודית.

התמודדות חכמי צרפת

רבים מחכמי צרפת הצפונית ובהם גדולי בעלי התוספות: רבי שמואל בן מאיר (רשב"ם)²² אחיו רבנו יעקב תם²³ ורבי יצחק בן שמואל²⁴ עסקו בשאלת הכאת נשים. בעלי התוספות קבעו ש'המכה אשתו כמכה אחר'²⁵ כלומר, הכאה של אישה בידי בעלה אסורה לחלוטין, ודין הבעל המכה כדין המכה בחברו, כפי שלמדנו מדברי המשנה בבא קמא (ח, א) בדיני החובל בחברו החייב בחמישה תשלומים.

דוגמה להתמודדות תקיפה עם התופעה הנה תקנת רבנו פרץ מקרוביל²⁶ מאחרוני בעלי התוספות לצורך ניתוח התקנה נעזרתי בחלוקתו של פינקלשטיין,²⁷ שניתח את התקנה לשלושה חלקים: הקדמה (I), חלק ראשון (II) וחלק שני (III).

- I. קול שוועת בנות עמינו ממרחק נשמע על אודות בני ישראל המרימים זרועותיהם להכות נשותיהם. ומי השליט האיש בעניין זה להכות אשתו, הלא הוא מוזהר ועומד שלא להכות שום נפש מישראל. וגם ר"י השיב בתשובה כי מג' רברבי [=גדולים] ואינון רבי שמואל ור"ת ור"י אחיין בני רבי מאיר שמיע ליה שהמכה אשתו כמכה אחר.
- II. והנה שמענו כי יש מבנות ישראל צועקות על זה ואינון נענות תוך קהלות. לכן גזרנו בתקף גזרה ואלה על כל איש מישראל ליכנס בחרם לבקשת אשתו או לבקשת אחד מקרוביה הפסולים לה להעיד שלא להכות אשתו דרך כעס או דרך רשע או דרך ביזיון כי כן לא יעשה בישראל.
- III. ואם ח"ו [=חס ושלום] יש שרש פרה ראש ולענה אשר ימרה את פינו לבלתי היות ירא וחדר לזה הזדענו לב"ד [=לבית דין] של אותו מקום שתבא שם צעקת האישה או צעקת קרוביה לפסוק לה מזונות לפי כבודה לפי מנהג בנות המקום אשר היא דרה שמה לפי ערכה ויפסקו לה מזונות כאלו הפליג בעלה ממנה והלך בדרך רחוקה. ואם יסכימו רבותינו הגדולים אשר בארץ לגזירתנו גזירתנו קיימת, ויקום דבר ושלום נאום פרץ בן ה"ר אליהו זצלה"ה.

22 חי ופעל בצרפת במאה ה-11 וה-12.

23 חי ופעל בצרפת במאה ה-12.

24 חי ופעל בצרפת במאה ה-12.

25 דעותיהם מצויות בתקנה המוצעת על ידי רבי פרץ ברבי אליהו המובאת בהמשך.

26 חי ופעל בצרפת במאה ה-13.

27 פינקלשטיין, pp. 217-216, Jewish Self.

ההקדמה מתארת בתחילה את תופעת הבנות המוכות הזועקות לעזרה. בהמשך נשללת כל אפשרות הכאה מצד הבעל מכורח האיסור 'שלא להכות שום נפש מישראל'. בנוסף לכך מודגש העיקרון שהאישה אינה נתונה תחת שלטון הבעל, 'ומי השליט האישי'. זוהי עמדה השונה מעמדתם של החכמים שראינו עד כה, ואשר מגנה על האישה. כחיזוק לכך מובאים כאן דבריהם של שלושת גדולי בעלי התוספות שהוזכרו לעיל, הקובעים: 'שהמכה אשתו כמכה אחר', וחייב בחמישה תשלומים. מן ההקדמה ניתן להסיק שהכאה אסורה בכל מצב, והמכה יענש.

חלקה הראשון של התקנה מתאר שוב את המציאות שבה בנות ישראל זועקות, ואין מי שישמע קולן 'יש מבנות ישראל זועקות על זה ואינן נענות', וזה מסביר את הצורך בתקנה המשמשת כגזרה שאין להמיר את פיה 'לכן גזרנו בתקף גזרה'. על פי התקנה, לפי בקשת האישה או קרובה, הבעל מתחייב לקבל על עצמו בחרם ובשבועה, 'שלא להכות את אשתו דרך כעס או דרך רשע או דרך ביזיון - כי כן לא יעשה בישראל'. כאן יש הגדרה של מניעי ההכאה, והם: כעס, רשע וביזיון. הכאה מסוג זה אסורה. בניגוד לנאמר בהקדמה שם מוצגת עמדה כללית האוסרת הכאה לחלוטין. צפוי היה שבהמשך לעמדה שהוצגה בהקדמה יהיה כתוב: 'שלא להכות את אשתו כי כן לא יעשה בישראל', נוסח המבטא איסור מוחלט, אלא שלא כך הדבר. מכאן ניתן להסיק שיש הכאה אסורה ויש הכאה מותרת.

החלק השני של התקנה מתאר מצב שבו הבעל ממרה ומסרב להתחייב להפסיק להכות: "ואם חס וחלילה יש שורש פרה ולענה אשר ימרה את פינו לבלתי היות ירא וחרד לזה". יש כאן שימוש בנימה חריפה של המרת חוק. הבעל מדומה ל"שרש פרה ראש ולענה" (דברים כט, יז), צמח ארסי ומר. הבעל הממרה יחויב על ידי בית הדין במזונות האישה לפי כבודה, כדין הבעל המפליג למדינת הים.²⁹ והאישה רשאית לחיות בנפרד ממנו, בתקנה אין אזכור למצב גירושין. תקנה זו מחמירה בשלושה עניינים: 1. טיב הענישה; 2. שלילת הרשות להכאת אישה, כדי שתבצע את המלאכות שהיא חייבת בבית או משום חינוך; 3. הכרה בהכאה כעילה לקבלת גט אפילו בכפייה. הצעת תקנה מרחיקת לכת, שאין לדעת אם התקבלה על דעת חכמים אחרים, או אם נעשה בה שימוש בפועל או שמדובר בהצעה תיאורטית בלבד שנדחתה בידי חכמים.

רבנו פרץ מציע לחכמי צרפת האחרים לתקן תקנה משותפת נגד אלימות כלפי נשים ולנקוט אמצעים קשים נגד מי שלא יציית לקריאה זו. תקנה כזו שתייצג עמדה תקיפה שמגמתה לצמצם את התופעה או לבטלה. הצורך בתקנה שתאכוף את התופעה יש בו כדי להצביע על התפשטות התופעה וחומרתה בקרב היהודים.

"ואם יסכימו רבותינו הגדולים אשר בארץ לגזירתנו גזירתנו קיימת, ויקום דבר ושלום" משפט מסיים המשקף את אי התמיכה המוחלט של הרבנים הגדולים, ומבקש את הסכמתם, על מנת שהגזרה תהיה תקפה.

28 ראה: אלון, המשפט העברי, עמ' 638, הערה 42.

התמודדות חכמי גרמניה

חכמי גרמניה החמירו עם בעל אלים יותר מאשר חכמים בכל מרכז יהודי אחר בימי הביניים: רבנו שמחה משפירא, רבי מאיר מרטנבורג (מהר"ם) ואחרים קבעו שהכאת אישה בידי בעלה זוהי עבירה חמורה יותר מהכאת אדם אחר. רבנו שמחה³⁰ שצוטט על ידי תלמידו בעל אור זרוע³¹ נוקט עמדה מחמירה ביחס לבעל המכה את אשתו:

דלחיים נתנה ולא לצער. ואפי' [=ואפילו] קונה אמה העברית כקונה אדון לעצמו כ"ש [=כל שכן] אשתו ועל כל הכאה עובר בפן לא יוסיף. ועונשו גדול ממכה חבירו כי היא יושבת לבטח אתו ודמעתה מצויה... תקנסהו קנס חמור בין בגופו בין בממונו על מה שעבר. אמנם צריך כפרה גדולה ותכבידו עליו להבא לפי הנראה בעיניכם שיכול לעמוד שיהא מותרה ועומד מיכן ולהבא... ואם לא יעמוד הבעל בקיום השלום שיוסיף להכותה ולבזותה. אנו מסכימים אחרים להיות מנודה בב"ד [=בבית דין] העליון ובב"ד [=ובבית דין] התחתון ויעשוהו על ידי גוים לתת גט עשה מה שישאל אומר לך. כי כן הסכמתי עם חבירי שיהא גט מעושה בגוים כזה בדין...

לדעת רבנו שמחה, בעל המכה את אשתו ופוגע בה עובר על איסור דאורייתא 'ואפילו קונה אמה העברית כקונה אדון לעצמו כל שכן אשתו ועל כל הכאה עובר בפן לא יוסיף'. איסור דאורייתא זה נובע מהפסוק "ארבעים יכנו לא יוסיף פן יוסיף להכותו..." (דברים כה, ג) רש"י שם מפרש: "לא יוסיף, מכאן אזהרה למכה את חברו". ברוח זו הרמב"ם בהלכות חובל ומזיק (ה, א) פוסק:

כל המכה אדם כשר מישראל בין קטן בין גדול בין איש בין אישה דרך נציון [=מריבה] שמביאה לידי הכאה] הרי זה עובר בלא תעשה שנאמר לא יוסיף להכותו...

הכאת אישה בידי בעלה מהווה עבירה חמורה יותר מהכאת אדם זר. 'ועונשו גדול ממכה חבירו כי היא יושבת לבטח אתו ודמעתה מצויה'. מאחר שהאישה יושבת לבטח עם בעלה, מוטלת עליו חובה מיוחדת לנהוג בה בעדינות ובהתחשבות. עמדה זו מתייחסת לצערה של האישה 'דמעתה המצויה'.

זהו פסק מרחיק לכת, המורה הלכה למעשה שאם מתברר שבעל הכה את אשתו, תדיר, בית דין קונסו או בגופו או בממונו, מעין מידה כנגד מידה 'קנס חמור בין בגופו בין בממונו על מה שעבר'. יש לנקוט בענישה ממונית חמורה או בענישה גופנית קשה, כדי להבהיר

29 חי ופעל בגרמניה בסוף המאה ה-12 ותחילת המאה ה-13.

30 אור זרוע, פסקי בבא קמא, סימן קסא. הביא את דברי רבו (רבנו שמחה) כחיזוק לשלוש קביעותיו: האחת מתייחסת לעניין הנידון כאן ולפיה 'אסור לבעל להכות את אשתו'. השנייה והשלישית מתייחסות לעונשו של בעל מכה ולשאלת כפייה של גט. אור זרוע מצטט את רבו מבלי לציין כל הסתייגות מדבריו, ניתן להניח שהוא תומך בכל שיטת רבו וכמוהו אוסר כל הכאה של אישה בידי בעלה כולל הכאות חינוכיות.

בספרות השו"ת בדרך כלל מוצגת השאלה שהמשיב נשאל עליה, אך בתשובה זו נשמטו שמות השואלים והשאלה עצמה על ידי המעתיקים, ונשארה רק תשובת המהר"ם. לכן בנייתו זה אנסה לגלות מהי אותה שאלה שנשאל לפי תוכן התשובה שניתנה.

התשובה פותחת במשפט המשבח את השואלים וכולל תוארי כבוד והערצה. התשובה בכללותה קצרה ויש לחלקה לארבעה חלקים. החלק הראשון (I) מביא ראיות מדוע על הבעל לכבד את אשתו ומהו עונשו של הבעל המכה. מובאות כאן שתי ראיות מן הגמרא: "עולה עמו ואינו יורדת", "לחיים ניתנה ולא לצער" (כתובות סא, ע"א), ראייה שלישית מספר הכתובה שעליו נתחייב: "אנא אפלח ואוקיר ואיזון", וראייה אחרונה מהסברה: "מבמכה את חבירו דבחיירו אינו חייב בכבודו ובאשתו חייב בכבודה". כמו כן מובאת רשימת סוגי ענישה: חרם, נידוי, הלקאה, וכל מיני רידוי. החלק השני (II) דן במקרה שבו הבעל רגיל להכות, ועל כן הענישה חמורה ביותר והיא קציצת ידו. אסמכתה לענישה זו מובאת מסיפורו של רב הונא. ענישה כה קיצונית מחייבת אף את הבבלים על מנת שלא יקלו ראש בעניין זה. החלק השלישי (III) דן במקרה שהאישה רוצה גט ומביא את תשובת הגאון בעניין מגורי הזוג עם האם והאחיות המחרפות את האישה ומגדפות אותה ודין הבעל במקרה זה. החלק הרביעי (IV) דן במקרה דומה המחייב את הבעל להוציא את הדודה המקנטרת את אשתו וגורמת למחלוקת ביניהם. החלק הראשון והחלק הרביעי של התשובה מבהירים לנו את השאלה שעליה נסבה התשובה. טענות האישה המתלוננת ככל הנראה הן: א. הבעל מכה אותה, ועל כך דנים שני החלקים הראשונים של התשובה. ב. הדודה שגרה עם בני הזוג וגורמת למחלוקת ביניהם, מה דינה? ועל כך דנים החלקים השלישי והרביעי של התשובה.

המהר"ם רואה בהכאה של אישה בידי בעלה איסור חמור ביותר ועבירה על לאו מדאורייתא ופוסק בהקשר זה כי יש להחמיר ביותר בדינו של המכה את אשתו, שהרי חובה מיוחדת יש לאדם בכבודה של אשתו משלושה טעמים: 1. הבעל חייב לכבד את אשתו יותר מגופו; 2. האישה לחיים ניתנה ולא לצער; 3. בכתובה מתחייב הבעל לאשתו לא רק לעבוד ולפרנס אותה בכבוד אלא גם לכבד אותה ביחסו האישי אליה. משום כך יש להחרים בעל המכה את אשתו ולנדותו, ואם רוצה האישה לצאת מקשר הנישואין עקב ההכאה, חייב הבעל להוציא ולתת כתובה. בתשובה יש גם חידוש הזורק אור על כל פסיקת אשכנז בימיו של המהר"ם בנוגע לסוגיה הנידונה כאן. בבואו לנמק מדוע הכאת אישה חמורה מהכאת חבר, משתמש המהר"ם במילה 'מקובלני', שלדברי גרוסמן³⁴ מעידה על מסורת פסיקה המקובלת בידי מחכמי גרמניה שקדמוהו.

המהר"ם ראה את ההכאה כחטא חמור שיש עליו עונש חמור וקובע שיא חדש בחומרת העונש. וולף³⁵ סוברת שבתשובתו הוא מונה רשימת עונשים (מהקל אל הכבד) שאותם יש להטיל לשיטתו על בעל מכה. נראה כי כוונת המהר"ם היא שיש להתחיל בעונש קל, ואם אין זה מועיל, והבעל ממשיך להכות את אשתו, אזי יש לעבור לעונש חמור יותר. שיאו

לבעל המכה כי מעשיו אסורים. אם לאחר כל זאת הבעל חוזר לסורו 'ואם לא יעמוד הבעל בקיום השלום שיוסיף להכותה ולבזותה', מציע הפסק לבית דין על דעתו ודעת חבריו להטיל חרם על הבעל, המנדה אותו עד שייתן גט לאשתו ולא לצו על ידי גויים לעשות כן, הם יכו אותו עד שישכים לתת גט: "אנו מסכימים אחרים להיות מנודה בבית דין העליון ובבית דין התחתון ויעשוהו על ידי גויים לתת גט עשה מה שישאל אומר לך". רבנו שמחה מעיד שזאת גם דעת בית הדין שבקהילתו, 'כי כן הסכמתי עם חברי'.

רבנו שמחה מחמיר ביותר בענישת המכה את אשתו ואינו מפריד בין הכאה חינוכית להכאה אחרת. הוא קובע דין אחד לכל סוגי ההכאות, כפי שצוטט לעיל: על כל הכאה הבעל עובר על לאו דאורייתא 'פן לא יוסיף', מכל מקום לשונו מעידה על שלילת כל היתר של הכאת אישה בידי בעלה.

העמדה ההחלטית ביותר לגבי דינו של בעל המכה את אשתו נמצאת בתשובתו של המהר"ם.³⁶ המהר"ם, כרבו בעל 'אור זרוע', אוסר כל הכאה של אישה בידי בעלה, בניגוד לקודמיו (בעל אור זרוע ורבנו שמחה), שניתן אמנם להבין מלשונם כי הם אוסרים גם הכאות חינוכיות, אך אין בדבריהם אמירה חד משמעית בנידון. דבריו של המהר"ם ברורים ואינם משתמעים לשתי פנים.

מלך עולמים, יוסיף לכם אורך ימים נעימים אהו [=אהובים] מידעתי החתומי [=מידעתי

החתומים] כני [=כנזכר] החתום מטה הבא להשיב בקצרה הנראה בעיני,

I. כי כן ניל [=נראה לי] כל בן ברית חייב לכבד את אשתו יותר מגופו "עולה עמו ואינו יורדת עמו" בעולת בעל כתיב: "בעלייתו ולא בירידתו", "לחיים נתנה ולא לצער", ומספר כתובה נלמוד "אנא אפלח ואוקיר ואיזון", והמכה את אשתו מקובלני שיש יותר להחמיר בו מבמכה את חבירו דבחיירו אינו חייב בכבודו ובאשתו חייב בכבודה. ודרך הגויים בכך. אבל חלילה וחלילה לשום בן ברית מעשות זאת, והעושה יש להחרימו ולנדותו ולהלקותו ולעונשו בכל מיני רידוי.

II. ואף לקוץ ידו אם רגיל (ובכך) בכך כי הא דרב הונא קץ ידא (סנהדרין נ"ח ע"ב) אפי' [אפילו] בבבל אע"ג [=אף על גבי] דאין דין דיני קנסות בבבל מכין ועונשין, שלא יקילו ראשם בכך.

III. ואם היא רוצה לצאת יוציא ויתן כתו' [=כתובתה]. ובתשו' הגאונים [=ובתשובות הגאונים]³⁷ מצאתי, ושכחתי שם הגאון, והאישה שקובלת על בעלה א"א [=אי אפשר] לדור עם אמך ואחיותך המחרפתי ומגדפי' [=המחרפות ומגדפות] אותי חייב הבעל להוציאה משם לגור בבית אחר ואם לא יוציא ויתן כתו' [=כתובתה] דאמר קרא "היא הייתה אם כל חיי" "לחיים נתנה ולא לצער".

IV. גם את זאת חייב להוציא דודתו מן הבית שהיא מקנטרת ומקנטת אותה וגורמת המחלוקת ביניהם ולנהוג בה דרך כבוד ואם לאו עונש יענש.³⁸

31 חי ופעל בגרמניה במאה ה-13.

32 מתוך התשובה שבד"ק נראה מבואר דשם הגאון הנזכר כאן הוא רב פלטי גאון ועיין אבן העזר סי' קנ"ד ס"ג.

33 שו"ת מהר"ם מרוטנברג חלק ד (דפוס פראג) סימן פא. תשובה זו הובאה גם בשלטי הגבורים למרכזי פרק נערה שנתפתתה, באריכות ושינוי בד"ק סי' רצ"א.

34 גרוסמן, אלימות כלפי נשים, עמ' 200.

35 וולף, הפעלת כח מצד בעל כלפי אשתו, עמ' 137.

של מדרג ענישה זה מגיע לחומרה אשר אין לה אחר ורע בקרב פסיקות בנושא. לדברי המהר"ם: "העושה יש להחרימו ולנדותו ולהלקותו ולעונשו בכל מיני ריזוי ואף לקוץ ידו אם רגיל בכך". קציצת ידו של הבעל המכה באה כאיום חריף לבל ימשיך במעשהו. המהר"ם הסמיך לכך את המסופר בתלמוד (סנהדרין נח, ע"ב) על רב הונא שקצץ ידו של אדם כענישה חמורה. פירש שם רש"י: "שהיה רגיל להכות את חבריו וקנסו בכך... בית דין היו מכינין ועונשין שלא מן התורה לעשות סיג וגדר לדבר". וולף בהמשך דבריה טוענת שהמהר"ם לשיטתו לומד כנראה דין קל וחומר, אם רב הונא קצץ ידו של אדם שהכה את חבריו קל וחומר שיש לנהוג כך עם אדם שעבר עבירה חמורה יותר (לשיטת המהר"ם) והכה את אשתו. קציצת ידו של בעל מכה מהווה ענישה מפליגה בחומרתה (גם בשל גרימתה לנזק בלתי הפיך) ונראה, על פי ההשוואה למעשה רב הונא, שהוצעה על ידי המהר"ם כהוראת שעה, או שמלכתחילה זו הפלגה שאין בה כוונה למעשה.

בתשובתו זו של המהר"ם ובתשובה נוספת³⁶ הוא הדגיש את זכותה של האישה לכפות גט על בעלה: "ואם היא רוצה לצאת יוציא ויתן כתובה". וולף בהתייחסותה לתשובה זו של המהר"ם מדגישה כי זו אינה פסיקה הלכה למעשה אלא רק תשובה לשאלים. מכל מקום, לדבריה, תשובת המהר"ם מעידה על החומרה הרבה שבה הוא מתייחס להכאה של אישה בידי בעלה ועל נכונותו לגזור עונשים כבדים ביותר על בעל מכה.

מה הביא את חכמי אשכנז להחמיר יותר עם הבעל המכה, בהשוואה לחכמים שבכל מרכז יהודי אחר בימי הביניים? גרוסמן בספרו³⁷ משיב על כך. שעמדתם של חכמים הושפעה ממעמדה הטוב יחסית של האישה באשכנז במאות ה-11-13 ברוב תחומי החיים. כמו כן בדבריהם מודגש היטב לא רק הצורך לפצות את האישה ולהעניש את הבעל, אלא גם לדאוג ליכפרה גדולה של הבעל על מעשיו. גם הנידוי של הבעל מוכיח שהם ראו את ההכאה בחומרה גדולה.

ההחמרה היתרה שבה נהגו בגרמניה חלה גם בהשפעתם של חסידי אשכנז בסוף המאה ה-12 ובמאה ה-13. החסידים הללו ראו בפגיעה בכבודו של כל אדם ואדם מעשה חמור ביותר, ובמיוחד בהכאת הזולת. הם סברו, שכדי לכפר על חטאו של הבעל המכה יש לנקוט כלפיו גם בעונשי גוף. מחד גיסא, האישה הוכתה והושפלה, ומאידך גיסא יש השפעה שלילית למעשה ההכאה על נפשו של הבעל האלים. כדי לכפר על כך יש לדעתם צורך לנהוג בו באותה דרך שבה הוא נהג כלפי אשתו.

חסידי אשכנז נקטו דרכים שונות כדי לשכנע את הבעלים להימנע מאלימות כלפי נשותיהם. הם היו מודעים לאהבה הגדולה שבין האב לבניו ולבנותיו, שאותם הוא נוטה לראות כחלק מבשרו, מה שאין כן לגבי אשתו, ולכן הציעו לבעל האלים שבעת כעסו יראה חול עיניו את דמותה של בתו. כלום היה רוצה שבעלה, דהיינו חתנו, יכה אותה? הזעם הגדול שהיה מתעורר כלפי החתן האלים הוא שצריך לגרום לו להבין את חומרת מעשהו ולהניאו מפגיעה באשתו באותו רגע שבו הוא עומד להרים את ידו עליה:

36 תשובות מהר"ם, סימן רצא. "שהבעל רגיל להכות את אשתו, והיא בקשה ממנו שלא להכותה ועוד לא רצה להבטיחה שלא להכותה עוד ולא קיבל..."

37 גרוסמן, חסידות ומורדות, עמ' 392 - 395.

ואם יש לו בת וקונה תכשיטין לה שלא תהא מנוולת בעיני אישה כך לזו. ומה בתה אינו כופתה לפני ארי כך לא יכה את אשתו. וכשם שמוחה ביד בעלה שלא ישים עליה עלילות דברים כך על אשתו. ותהי לו כבת (שמות כא, ט) כמשפט הבנות יעשה לה (שם, י)...³⁸

השימוש בטיעון 'אישי' זה והקריאה לבעל לאהוב את אשתו כבתו מלמדת גם היא עד כמה רווח נגע האלימות במשפחה ועד כמה היה קשה לבער אותו באמצעות הטפה על כבוד האישה ועל מעלת הבריות ככלל, מוטיבים הרווחים ב'ספר החסידים'. יש כאן ניסיון לפרוט על נימים רגשיים של האדם ולא להסתפק בפנייה אל עולמו הרציונלי. קשה לנתק את החריפות היתרה שבה ראו חסידי אשכנז את הכאת האישה בידי בעלה מיחסם אל כבוד הבריות ככלל. על פי דרכם, אין לפגוע בכל יצור נברא. אפילו הכאת בהמה אסורה, ולא בכדי הם כרכו יחדיו את הכאת הבהמה והאישה:

"וכן בלילה שהבהמה עושה בנחירה, בידוע שרואה רוח או מזיק ואינה רוצה ללכת ואין להכות אותה שהיא יריאה ממנה, וגם מאשר רוכב עליה לא יהיה כפוי טובה כנגדה. ולא יכנה, וכל שכן אשתו. יחשוב אילו היה הוא מסור ביד אחר, איך היה רצונו שיעשו לו, כן יעשו לאותן שנמסרו בידו."³⁹

התפיסה הבסיסית הייתה שהאישה והבהמה מסורות בידי הבעל והוא אדונם. הקריאה אליו באה לגרום לו להפעיל את מידת הרחמים כלפיהם. להלן מקור נוסף המעיד לא רק על החומרה הגדולה שבה ראו חסידי אשכנז הכאה כלשהי, אלא גם על שימוש בטרמינולוגיה דומה לזו שנקט מהר"ם מרטנבורג, קציצת ידו של המכה:

ואמרו חכמים כל הסוטר לועו של חבריו כאלו סוטר לועו של שכניה, פירוש כל המכה לחיו של ישראל כמו 'ושמת סכין בלועך' (משלי כג, ב) כאלו הכה השכניה ואין לו תקנה אלא קציצת ידו שנאמר: 'וזרוע רמה תשבר' (איוב לח, טו). ולכן אתה בן אדם זהה ושומר נפשך מאוד פן תרום ירך לא על איש ולא על אישה הן קטנים הן גדולים אם לא על בנך להוכיחו. וחשוב בלבך לעשות כאיש שנשא שתי נשים שעבר על תקנת רבינו גרשום, כל העולם אומרים עליו כמה חצוף אותו האיש ראוי הוא לטרדו ולנדונו, יותר ויותר מזה עובר המכה את חבריו וגם המגביה ידו עליו ואפילו לא היה בן הי"ג.⁴⁰

38 ספר חסידים, ויסטינצקי, סימן תתרפ"ו, עמ' 277.

39 ספר חסידים, ויסטינצקי, סימן קמ, עמ' 64.

40 מהדורה מעובדת עם תוספות, ספר חסידים, מרגליות, סימן מט.

שפעלו במאות ה-12 וה-13, רבנו שמחה משפירא ומהר"ם מרוטנבורג יש להחמיר עם הבעל המכה את אשתו יותר מאשר עם אדם שהכה איש זר, "וענשו גדול יותר ממכה חבירו כי היא יושבת לבטח אתו ודמעתה מצויה... לכן תקנסהו קנס חמור בין בגופו בין בממונו על מה שעבר. אמנם צריך כפרה גדולה ותכבידו עליו להבא לפי הנראה בעיניכם". רבנו שמחה העיד שזאת גם דעת בית הדין שבקהילתו. מהר"ם מרוטנבורג העיד כי זאת מסורת המקובלת בידי מחכמי גרמניה שקדמוהו: "והמכה את אשתו מקובלני שיש יותר להחמיר בו ממכה את חבירו, דחבירו אינו חייב בכבודו, ובאשתו חייב בכבודה".⁴⁵ אחד מתלמידיו של המהר"ם, רבי אלכסנדר זוסלין הכהן, הדגיש עד כמה החמירו בגרמניה עם בעל שנהג באלימות כלפי אשתו: "בעל המכה אשתו החמירו בו הגדולים מאוד... והאריכו והחמירו מאוד בזה".⁴⁶

הבדל נוסף הוא שבגרמניה הטילו עונשי גוף על בעל שהכה את אשתו: במידה שבה הוא נהג בה נהג בו. במקרה קיצוני, כאשר היה מדובר בבעל אלים במיוחד, שחזר והכה את אשתו פעמים הרבה, קבע מהר"ם מרוטנבורג, כי יש לכרות את ידו: "והעושה יש להחרימו ולנדונו ולהלקותו ולעונשו בכל מיני רידי וידי ואף לקוץ ידו אם רגיל בכך".⁴⁷ ר' שמחה משפירא הציע על דעתו ועל דעת חבריו לבית הדין להטיל חרם על הבעל עד שיתן גט לאשתו, ואף לאלצו על ידי גויים לעשות כן. כל זאת על אף התרחקותם של חכמים עד כמה שאפשר מנט שניתן בכפייה ('גט מעושה'), ולהכרעה זו התנגדו חכמי ספרד. גרוסמן⁴⁸ תולה את ההחמרה היתרה שבה נהגו בגרמניה בשני גורמים: גורם ראשון הוא מעמדה הטוב של האישה היהודייה בגרמניה החל במאה ה-11,⁴⁹ וזאת בעיקר בגלל חלקה החשוב בעסקי סחר וכספים. לא מצינו שום מרכז יהודי במאות ה-11-13 שבו נהנתה האישה ממעמד חברתי כה גבוה. הדבר התבטא בתקנות שונות: תקנת המונגמיה, באיסור לגרש אישה בעל כורחה, בחלקה בפרנסת המשפחה, בגובה הכתובה וכו'. גורם שני הוא ההשפעה הגדולה של חסידי אשכנז בארץ זו. חוג זה ראה בפגיעה בכבודו של אדם באשר הוא מעשה חמור ביותר, וכדי לכפר עליו יש לנקוט עונשי גוף כלפי הבעל האלים, ולנהוג בו באותה דרך שבה הוא נהג כלפי אשתו.

סיכום

ממצאי הסקירה בספרות התלמודית הראו שאין התייחסות לשאלת דינו של בעל הנוהג באלימות כלפי אשתו. המשנה היא מקור עקיף המורה על דינו של החובל. התוספתא היא המקור התנאי היחיד העוסק בדין בעל החובל באשתו. הרמב"ם מסכם את דינו של החובל באשתו לפי המשנה והתוספתא. בתלמוד אין דיון מפורש בנושא בעל החובל באשתו, אך ישנו מקור שממנו למדו שבעל הנוהג כלפי אשתו חייב לפצותה.

45 אור זרוע, פסקי בבא קמא; שו"ת מהר"ם פראג, סימן פא.

46 ראה: גרוסמן, חסידות ומורדות, עמ' 391, הערה 60.

47 ראה: לעיל, עמ' 15.

48 גרוסמן, יחסם של חכמי ישראל בימי הביניים אל הכאת נשים, עמ' 122.

49 הרחבה על כך ניתן לראות במאמרו של פלק, מעמד האישה, עמ' שסא-שסז.

עדות חשובה לחומרה היתרה שבה ראו חסידי אשכנז את ההכאה של אדם בידי זולתו עולה מן המעשה שעשה רבי מרדכי, המוצג ב'ספר חסידים' כמעשה חיובי. הוא שבר את ידו של המכה כעונש על הכאת יהודי אחר: "מעשה ברבינו רבי מרדכי שהכה באגרופו את יהודי. אמר: הזרוע שהכה (!) היהודי תשבר, ושם ידו בחור שמונח בו בריח ושיברה".⁴¹ התואר "רבינו רבי" ניתן באשכנז לתלמידי חכמים מובהקים, ומכאן שמדובר באדם חשוב ומקובל על החסידים. מעשהו, המובא כדוגמה חיובית שיש ללמוד הימנה, מנוגד להלכה, שכן אסור לאדם לחבול בגופו.⁴² הצגת מעשהו של רבי מרדכי כעדות וכדוגמה לצורך בתשובה ובענישה קשה באה ללמד על חומרתו הרבה של מעשה ההכאה.

לא רק הכאב הפיסי של המוכה הטריד את חסידי אשכנז. פגיעה בכבוד כל אדם ואדם וגרימת בושה לזולת נתפסו בעיניהם כחטא חמור עוד יותר. לכן, אין די שהמכה ייתן פיצוי כספי על הנזק ועל עגמת הנפש, אלא עליו לקבל עונש נוסף כדי שיכופר חטאו. ענישת מידה כנגד מידה, היא שתיבא לו כפרה מלאה על חטאו. זה הרקע לדרישה להכות את הבעל המכה ולהדגשה שהוא זקוק לכפרה. תפיסה זו עולה גם מפסיקה אחרת של חסידי אשכנז. הם פנו אל האדם המוכה וביקשוהו למחול למכה, גם אם הוא לא הביע חרטה כלל ולא ביקש ממנו סליחה על מעשיו: "החובל בחבירו, אף על פי שלא בקש החובל מן הנחבל שיקבש עליו רחמים".⁴³ החטא כה קשה, ולכן בלא מחילת האיש או האישה המוכים ובלא תפילותיו למען המכה לא ייסלח למכה כלל.

לאור זיקתם של חכמי אשכנז אל תורתם של חסידי אשכנז, שדבריהם בסוגיית הכאת נשים הובאו לעיל, יש סבירות גדולה שמשנתם של חסידי אשכנז בסוגיית האלימות השפיעה על החכמים הללו. ראינו שרבנו שמחה משפירא קבע שהבעל המכה 'צריך כפרה גדולה' ויש להטיל עליו עונש גופני וחרם. הוא היה מקורב אל רבי יהודה החסיד ואל רבי אלעזר בעל 'הרוקח'. רבי יצחק ברבי משה מווינה, שהביא את הדברים היה תלמידם של רבי יהודה החסיד ושל רבנו שמחה משפירא. מהר"ם מרוטנבורג הושפע גם הוא מתורתם של חסידי אשכנז. סיוע מה להנחתנו זו ניתן למצוא בהנמקות ובאסמכתאות שהביאו רבנו שמחה ומהר"ם לחיזוק הכרעתם, והדמיון בין דעותיהם רב מאוד.

בין צרפת לגרמניה

בפרק הקודם הוצגו התמודדויות שונות של חכמי צרפת וגרמניה מול אלימות הבעל כלפי אשתו. כעת נמנה את ההבדלים העיקריים ביניהם: חכמי צרפת ראו את הבעל שנהג באלימות כלפי אשתו כמי שהכה אדם זר. 'שהמכה אשתו כמכה אחר';⁴⁴ ולפי זה דנו את דינו. מבחינת האישה הייתה בקביעה זו משום התקדמות גדולה. היא הועמדה לעניין זה בשורה אחת עם הגבר, בשוויון מלא. לעומת זאת, לדעת שניים מחכמי גרמניה

41 ספר חסידים, ויסטינצקי, סימן תרלא, עמ' 169.

42 ראה: בבלי, עבודה זרה יח, ע"א.

43 ספר חסידים, ויסטינצקי, סימן תתרכד, עמ' 257.

44 שם, עמ' 12.

יעל יצחק

ביבליוגרפיה וקיצורים

אוצר הגאונים, ב"מ לוין (עורך), ירושלים תרצ"ט.
אור זרוע לרבי יצחק.

אלון מ', **המשפט העברי: תולדותיו, מקורותיו, עקרונותיו**, חלק ב, מאגנס, תשל"ג.
 (אלון, המשפט העברי)

ברודי י', **צוהר לספרות הגאונים**, הקיבוץ המאוחד, תשנ"ח.
 (ברודי, צוהר לספרות הגאונים)

גרוסמן א', **חסידות ומורדות: נשים יהודיות באירופה בימי הביניים**, זלמן שזר,
 תשס"א.
 (גרוסמן, חסידות ומורדות)

גרוסמן א', 'אלימות כלפי נשים בחברה היהודית הים תיכונית בימי הביניים', **אשנב
 לחייהן של נשים בחברות יהודיות**, ירושלים תשנ"ה, עמ' 183-207.
 (גרוסמן, אלימות כלפי נשים)

גרוסמן א', 'יחסם של חכמי ישראל אל הכאת נשים (מאות 8-13)', **דברי הקונגרס
 העולמי העשירי למדעי היהדות**, חטיבה ב, חלק א, ירושלים תש"ן, עמ' 117-124.
 (גרוסמן, יחסם של חכמי ישראל אל הכאת נשים)

ויסטינצקי י' (מהדיר), **ספר חסידים**, ירושלים תרפ"ד.
 וולף מ', **גבולות ליגטימיות של הפעלת כוח מצד בעל כלפי אשתו בספרות התלמודית
 ובמשפט העברי**, עבודה לשם קבלת תואר דוקטור, אוניברסיטת בר אילן, רמת גן,
 תש"ס.
 (וולף, הפעלת כח)

מרגליות ר' (מהדיר), **ספר חסידים**, ירושלים תשכ"ד.
 פלק ז', 'מעמד האישה בקהילות אשכנז וצרפת בימי הביניים', **סיני**, מח, תשכ"א, עמ'
 שס-שסז.
 (פלק, מעמד האישה)

פינקלשטיין Finkelstein L., **Jewish Self-Government in the Middle Ages**, New York, 1924
 (פינקלשטיין, Jewish Self)

שו"ת מהר"ם בן ברוך, קרימונה, ירושלים תשכ"ט.
שו"ת מהר"ם בן ברוך, דפוס פראג, בודפשט תרנ"ה.

ממצאי הסקירה בספרות הבתר תלמודית עד תקופת ימי הביניים, לא הראו דעה אחידה בנושא, ולכן הוצג מדגם התייחסויות של הגאונים לשאלת האלימות כלפי נשים. בין הדעות: תשובה אנונימית חריגה בעמדתה המתירה הכאה חינוכית; תשובה אחרת המייצגת גישה מקובלת המצויה בדברי הר"ן ומתירה לבעל להכות את אשתו, כדי שתעשה את מלאכתה וכדי לחנכה; ותשובה נוספת של רב פלטיא גאון האוסרת באיסור מוחלט כל הכאה של אישה בידי בעלה.

בסקירה של מקורות היסטוריים עיונים לא נמצאו תיאורים של תופעת אלימות הבעל כלפי אשתו. שתיקת המקורות הללו אינה מעידה על כך שהתופעה לא הייתה נפוצה, אולי הדבר מעיד על אי יכולת או חוסר רצון להתמודד עם התופעה.

בחרתי בתקנת פרץ מקורביל שתייצג את הגישה של חכמי צרפת, תקנה המתמודדת בתקיפות עם תופעת האלימות שהתפשטה והחמירה. התקנה לא זכתה לתמיכת החכמים הגדולים כפי שצוין בסופה "ואם יסכימו רבותינו הגדולים אשר בארץ לגזירתינו גזירתינו קיימת, ויקום דבר ושלוש"⁵⁰ משפט זה משקף את חוסר התמיכה של הרבנים בפסיקה מרחיקת לכת זו, ומכאן שאין לדעת אם התקבלה תקנה זו על דעת החכמים האחרים, ואם נעשה בה שימוש בפועל או שמדובר בהצעה תיאורטית בלבד שנדחתה בידי החכמים.

גישת חכמי גרמניה יוצגה על ידי שו"ת המהר"ם מרוטנבורג המעניש בתשובתו את הבעל הרגיל להכות את אשתו בקציצת ידו: "העושה יש להחרימו ולנדונו ולהלקותו ולעונשו בכל מיני רידוי ואף לקוץ ידו אם רגיל בכך"⁵¹; ומביאה ככל הנראה את וולף למסקנה כי: "תשובה זו נשלחה לשואלים ואינה מהווה פסיקה הלכה למעשה. המהר"ם, כשאר הפוסקים שחיו באשכנז בתקופתו, לא זכה לאוטונומיה משפטית ולא הוסמך להפעיל דיני עונשין, כך שנמנעה ממנו אפשרות לבצע הלכה למעשה הוראת שעה כזו. לא ידוע אם השואלים שהפנו אליו את שאלתם יכולים היו לקיימה. מכל מקום, פסיקה זו של המהר"ם, גם אם לא בוצעה הלכה למעשה, מעידה על החומרה הרבה שבה הוא מתייחס להכאה של אישה בידי בעלה ועל נכונותו לגזור עונשים כבדים ביותר על בעל מכה"⁵² המשותף לתקנת פרץ מקורביל ולתשובתו של המהר"ם היא העובדה שלשניהם היו דעות קיצוניות שגרמו לכך שלא נתקבלו כפסקי הלכה.

50 שם, עמ' 12.

51 שם, עמ' 15.

52 וולף, הפעלת כח מצד בעל כלפי אשתו, עמ' 137.